

1895-1909 Tarihli Sivas Eytâm İdâne Defteri'nin Yetim Haklarının Uygulanması Açısından Analizi (198 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicili)

Ebubekir Sıddık Yücel

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Sivas, Türkiye

0000-0003-0848-1905

ror.org/04f81fm77

yucel@cumhuriyet.edu.tr

Öz

Bu çalışmada 198 numaralı Sivas Şer'iyye Sicil defterlerinde bulunan idâne kayıtları incelenecek ve analiz edilecektir. İdâne borçlanma anlamına gelen hukukî bir terimdir. Toplumların vakıalarından birisi de yetimliklerdir. Yetim kişi kendi ihtiyaçlarını karşılayacak yaşa gelinceye kadar ilgiye ve himayeye muhtaçtır. Özellikle de ailesinden kalan taşınır ve taşınmaz malların muhafazası ve kendisinin kullanabileceği yaşa kadar muhafaza edilmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde yetimlerin malları reşit olma çağı kabul edilen yirmi yaşına gelinceye kadar mahkeme tarafından belirlenen vasîler tarafından muhafaza edilmekteydi. Osmanlı Devleti 1851 tarihinden itibaren Emvâl-i Eytâm Nezareti kurmak suretiyle yetimlerin mallarını muhafaza ve onları işletme sorumluluğunun kendi uhdesine almıştır. Bu nezaretin amacı yetimlerin mallarını öncelikle güvenilir esnaf olmaya üzere piyasa arz edecek ve faiz gelirleriyle yetimin parasının ekonomik şartlarda değer kaybetmesinin önüne geçecekti. Nezaret bunu takip etmek için bünyesinde defterler oluşturmuştur. İdâne kayıtları müstakil defterlerde tutuluncaya kadar şer'iyye sicil defterlerine de kaydediliyordu. Sivas'a ait ve sınırlı olan şer'iyye sicil defterlerinden 198 numaralı ve 1895-1909 tarihli defter de tamamen idâne borç senetlerinden oluşan bir defterdir. Bu defterde alacaklı, borçlu, paranın piyasaya arzı, faiz oranları, borçluların profilleri gibi değişik kayıtları bulabilmekteyiz. Sandıktan borç alanların şehrin yerli aileleri, kadın girişimciler, esnaf, mülkî erkân, eğitimci, tarikat erbabı kişilerden oluştuğunu gördük. Aldıkları borçların geri ödemesinde dönemin ekonomik şartlarına göre %9 ile en düşük, %50 ile en yüksek oranda bir faiz uygulamasıyla paranın finans çevrelerinde kullanılması dikkat çeken hususlardandır. İdâne kayıtları ekonominin hangi alanında paranın nemalandırıldığını göstermemekle birlikte, toplamda 487 bin 283 kuruş piyasaya arz edildiği anlaşılmaktadır. Bu meblağın 126 bin 229 kuruş gibi bir faiz getirisi olmuştur. Bu da ortalama %21 gibi bir orana tekabül etmektedir ki günün ekonomik şartlarında iyi bir orandır.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi; Eytâm, İdâne; Faiz; Şer'iyye Sicili; Sivas; Osmanlı Devleti

Öne Çıkanlar

- Bu çalışmada Sivas Şer'iyeye Sicil Defterlerinden 198 numaralı defter incelenmektedir.
- Osmanlı Devleti'nde yetimlerine gösterilen hassasiyet ve haklarını korunmasında nasıl bir uygulama yaptığı ve sonuçları gösterilmektedir.
- Hukukî bir terim olan idânenin uygulama amaçları ve şartları belirtilmektedir.
- Yetim mallarının piyasaya arz edilme sebeplerine dikkat çekilmektedir.
- Finans çevrelerine para arz edildikten sonra yetim mallarının işletilmesindeki faiz miktarları ve yetime ekonomik katkıları gösterilmektedir.

Atıf Bilgisi

Yücel, Ebubekir Sıddık. "1895-1909 Tarihli Sivas Eytâm İdâne Defteri'nin Yetim Haklarının Uygulanması Açısından Analizi (198 Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicili)". *Eskiyeni* 52 (Mart 2024), 299-323.

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	5 Kasım 2023
<i>Kabul Tarihi</i>	6 Mart 2024
<i>Yayın Tarihi</i>	26 Mart 2024
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı – Turnitin
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-----
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

Analysis of the Sivas Orphans Idāna Book Dated 1895-1909 in Terms of the Implementation of Orphans' Rights (Sivas Shar'iyya Registry No. 198)

Ebubekir Sıddık Yücel

Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Sivas, Türkiye

0000-0003-0848-1905

ror.org/04f81fm77

yucel@cumhuriyet.edu.tr

Abstract

This study will examine and analyse the idāna records found in the Sivas Shar'iyya Registry Books numbered 198. Idāna is a legal term meaning debt. One of the facts of societies is orphanhood. Orphans need care and protection until they are old enough to meet their needs. In particular, the movable and immovable properties the family leaves must be preserved and protected until the age when they can be used by themselves. In the Ottoman Empire, the property of orphans was kept by guardians appointed by the court until they reached the age of twenty, which was considered the age of majority. From 1851 onwards, the Ottoman Empire took the responsibility of protecting and managing the of orphans' property by establishing The Orphans Custody (Emvâl-i Eytâm Nezaretî). The custody aimed to offer orphans' property to the market, primarily to trusted tradesmen, and to prevent the orphan's money from losing value in economic conditions through interest income. In order to monitor this, the custody created book within its organisation. Until the idāna records were kept in separate books, they were also recorded in the shar'iyya registry books. One of Sivas's the limited numbered Shar'iyya registry books, numbered 198 and dated 1895-1909, is a book consisting entirely of idāna debt notes. This book, may contain various records such as creditors, debtors, the supply of money to the market, interest rates, and profiles of debtors. Borrowers were local families, women entrepreneurs, tradesmen, local officials, educators, and members of religious orders. It is noteworthy that in the repayment of the loans, the money was used in financial circles with interest rates ranging from a low of 9% to a high of 50% according to the economic conditions of the period. Although the idāna records do not show in which area of the economy the money was invested, a total of 487 thousand 283 kuruş was offered to the market. This sum yielded an interest return of 126 thousand 229 kuruş. This corresponds to an average rate of 21 per cent, which is a reasonable rate in the economic conditions of the day.

Keywords

Islamic History, Eytâm, Idāna, Interest, Shar'iyya Registry, Sivas, Ottoman Empire

Highlights

- In this study, the book numbered 198 from the Sivas Shar'iyya Registry Books is analyzed.
- It shows how the Ottoman State practiced in protecting the rights of orphans and its results.
- The purposes and conditions of idāna, which is a legal term, are specified.
- Attention is drawn to the reasons why orphan properties were offered to the market.
- After the money is offered to the financial circles, the amount of interest in the management of orphan properties and their economic contribution to the orphan are shown.

Citation

Yücel, Ebubekir Sıddık. "Analysis of the Sivas Orphans Idāna Book Dated 1895-1909 in Terms of the Implementation of Orphans' Rights (Sivas Shar'iyya Registry No. 198)". *Eskiyeni* 52 (March 2024), 299-323.

Article Information

<i>Date of submission</i>	5 November 2023
<i>Date of acceptance</i>	06 March 2024
<i>Date of publication</i>	26 March 2024
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - Turnitin
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>S. Development Goals</i>	--
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Allah insanoğlunu mükerrem kılmış ve dünyaya gözünü açtığı andan itibaren de hayatı boyunca da yaşam seviyesini sağlıklı bir şekilde yürüteceği lütuflarda bulunmuştur.¹ Allah Hz. Âdem'den itibaren insan neslinin devamı için evlilik müessesesini emretmiş ve dünyaya gelecek çocuğu da emanet olarak vermiştir. Doğduğu andan itibaren beslenme, yaşam hakkı, yetimlik durumunda haklarının gözetilmesi emredilmiştir.² Özellikle yetimlik İslam'ın üzerinde durduğu en hassas alanlardan birisidir. Babasını kaybetmiş olmaktan dolayı nafaka temini, haklarının korunması ve yetiştirilme sürecinde tek başına kalmasına ve güçsüz duruma düşmesine sebep olmuştur.³ Herhangi bir nedenle ebeveyni tarafından terkedilen veya kaybolan çocukların mümkünse aileleri bulunur, yoksa güvenli bir şekilde korumaya alınarak topluma kazandırılmaya çalışılırdı.⁴ Böylesi durumlarda devlet, o çocuğun velisi durumundadır ve mahkeme tarafından bir vasî tayin edilinceye kadar onun bütün haklarını korumak zorundadır.⁵ Vasî tayin edilecek kişide her haliyle yetimin malını en iyi koruyacak özelliklerde olma şartı aranır. Vasîler genellikle yetimin annesi,⁶ amcaoğlu,⁷ amcakızı,⁸ abisi,⁹ dayısı,¹⁰ mahalle sakinlerinden komşularından,¹¹ seçilir ve mahkeme tarafından tayin edilirdi.

İslam'ın ilk yıllarından itibaren yetimlere ihtimam gösterilmiş, her İslam toplumu kendi şartlarına göre farklı uygulamalarla velâyet, âkile gibi müesseseler kurmak suretiyle başta mâlî hakları teminat altına alınmaya çalışılmıştır.¹² Osmanlı Devleti'nde çocuklarla ilgili olarak en sağlıklı bilgiler şer'iyeye sicillerinde bulunan tereke kayıtlarıdır. Bu kayıtlar, İslam aile hukukuna göre babanın veya annenin bıraktığı mirasın taksimindeki uygulama, aile yapısını göstermesi bakımından önemli veriler ihtiva eden

¹ Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), el-İsrâ, 17/70. "Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel rızıklar verdik, yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık."

² Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, el-Bakara, 2/233. "Emzirmeyi tamamlamak isteyen için, anneler çocuklarını iki yıl tam emzirirler Onların orfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır. Onun benzeri (nafaka temini) varis üzerine de gerekir. Eğer ana ve baba birbirleriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu mmeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur."; Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli. el-En'am, 6/140. "Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızık, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) yasaklayanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır; bunlar yoldan sapmışlardır, doğruyu bulacak durumda değillerdir."; Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli. en-Nisa, 4/36, "Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

³ Abdüsselam Arı, "Yetim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/501-503.

⁴ Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLVIII/1 (2007), 1-46.

⁵ Saffet Köse, "Lakit", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/68-69.

⁶ Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1777-1781) No: 1 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7693), 37/2.

⁷ Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1781-1787) No: 2, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7694, 34/1.

⁸ Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1802-1805) No: 7 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7699), 149/1.

⁹ Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1781-1787) No: 2, MŞH.ŞSC.d., 7694, 48/3.

¹⁰ Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1897-1906) No: 198 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7838), 7.

¹¹ Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1798-1802) No: 6 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7698), 39/3.

¹² Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (2006), 103-121.

birincil kaynaklardır. Sicil kayıtlarındaki belgelerde sadece sağ, gâib, mefkûd¹³ durumunda olan aile bireylerinin değil haml-i mevkûf ifadesiyle tanımlanan henüz doğmamış ve annesi hamile olan çocuklarının bile miras hisselerini görebilmekteyiz. Anne karnındaki çocuğun sağ olduğu ve erkek olduğu kabul edilerek hissesi ayrılır ve diğer varislerin hissesi ona göre taksim edilirdi. Şayet çocuk ölü doğacak olursa hissesine ayrılmış olan pay diğer kardeşleri arasında bölüştürülürdü.¹⁴ Sivas Şer'iyeye Sicillerinde bu türden kayıtlara rastlamaktayız.¹⁵

Osmanlı'da yetimlerin malları rüşt çağına gelinceye kadar vasîler tarafından muhafaza edilip değerlendirilirken 19. asrın ortalarından itibaren¹⁶ *Emvâl-i Eytâm Nezareti* kurularak yetimlerin tüm hakları devlet kontrolüne geçmiştir. Nezaretin kuruluş gayesi; görevliler tarafından terekenin tahriri ve sonrasında satılmak suretiyle nakite çevrilmiş olan malların, yetim rüşt yaşına gelinceye kadar idâne ve istidânesinin şer'î usullere göre değerlendirilmesidir.¹⁷ Kuruluş döneminde nezaret farklı kurumlardan toplanan memurlardan oluşan yetersiz bir kadroya sahipti. Yetersiz insan gücü işlerde aksamlar meydana getirdiği gibi, maaşların ödenmesinde de problemler yaşanmasına sebep olmuştur. Meclis-i Vâlâ durumu gözden geçirdikten sonra nezaret kapatılır ve 2 Ekim 1852 tarihinde Şeyhülislamlığa bağlı bir müdüriyete dönüştürülür.¹⁸ Eytâm Nezareti bünyesinde bulunan mal varlıklarıyla birlikte 1926 yılında Eytâm ve Eramil Bankalarına devredilerek uygulama sonlandırılır.¹⁹

Eytâm Nezareti'nde yetimler ve ilgili kişilerin ailesinden kalan miras malları ve nakite çevrilen emtialar piyasada işletilmesi için esnaf, tüccar, memur, tarım çalışanlarına faizle borç veya kredi şeklinde verilmek suretiyle paranın piyasada kullanılması amaçlanırdı.²⁰ Bu sayede nakit para âtil olarak yastık altında kalmaz ticari sahada kullanılmak suretiyle hem borç alan kişinin işi görülür ve hem de nemasından yetimin aylık ve yıllık nafakası temin edilirdi. Yetimlerin nakde çevrilen malları %15 ribhle²¹ şahıslara, mümkün olmaz ise %12 ribhle ticareti düzgün olan başta sarraflar olmak üzere sair ticaret erbabına çalıştırılmak üzere verilmiştir.²² Bu işlemi *Eytâm İdânât Sandığı* adı verilen sorumlu sandık yürütürdü. Sandık her sene şubat ayı sonunda elde edilen ribhde tevdiata ve idarenin borçlarına ait nemaları öderdi. Borç verilirken yüzde kaç kuruş hesabıyla ilzam-ı ribh

¹³ Mefkûd: Kaybolmuş ve hayatta olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmayan kişileri ifade eden hukukî bir terimdir. bk., Beşir Gözübenli, "Mefkûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/353-356.

¹⁴ Hamza Aktan, "Miras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/143-145.

¹⁵ *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1827-1829) No: 15* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7707), 42/2.; *Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri (1821-1823) No: 12* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7705), 42/2.

¹⁶ Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları", 103-121.

¹⁷ Eytâm Nizamnâmesi (EN) *Düstur I. Tertip, I* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289), 270-277.

¹⁸ Mehmet Çanlı, "Tarihî Süreç İçerisinde Eytâm Sandıklarının Hukukî Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 9/3 (2020), 1301-1321.

¹⁹ Çiğdem Gürsoy, "Vasi Yönetiminden Eytâm Sandığına: Eytâm Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları" 18. *Türk Tarih Kongresi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 5/321-333.

²⁰ Mehmet Çanlı, "Eytâm Sandıklarının Para Arzı (İdâne Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)", *Tarihî Peşinde* 24 (2020), 163-193.

²¹ Ribh: Sözlükte artma, kâr, ticari kazanç anlamında kullanılan bir tabirde. İdâne kayıtlarında verilen borcun tahsili esnasında alınması gereken faizi anlamında kullanılmıştır. İbrahim Kâfi Dönmez, "Murâbaha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/148-152.

²² Eytâm Nizamnâmesi, *Düstur I. Tertip, I*, 270-275.

yapılmış ise onun bir buçuk noksanıyla eytâma ribhden düşen hisseleri verilir ve kalan dörtte üçü ise ihtiyat akçesi olarak ayrı bir hesapta tutulurdu. Mevcut meblağdan dörtte bir oranı da meşihat makamı ile taşrada bulunan memurlardan performanslı yüksek olanlara birer maaş oranını geçmeyecek şekilde ikramiye olarak dağıtılırdı.²³

Eytâm nezaretinde Yevmiye, İcmal, Yetim Gelir Defteri, Eytâm Teminatlı İdâne Defteri adında defterler tutulurdu.²⁴ İdâne Arapça *deyn* kökünden “*ödünç almak-vermek, emir ve itaat altına almak, ceza veya mükâfatla mukabelede bulunmak*” manalarına gelmekte olup, terim olarak “*kişinin zimmetinde sabit olan borçları*” ifade eder.²⁵ İdâne defterleri Eytâm Nezareti bünyesinde tutulması gereken defterler olmasına rağmen, 1851-1906 yılları arasında sandıktan borç alan kişilerin evrak veya borç senetleri olan bu hüccetler, şer'iyye sicil defterlerinde de karışık olarak bulunabilmekteydi.²⁶ Çalışma konumuz olan defter de bu türden defterlerdendir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oluşturulan bu müessese ile ilgili ülkemizde kapsamlı çalışmalar henüz yapılmamış, yapılan çalışmalar da sınırlı olarak kalmıştır.²⁷ Sınırlı olan bu çalışmalarda Eytâm Nezareti ve Eytâm İdâne Sandığı hakkında teferruatlı bilgiler olduğu için tekrara düşmemek adına biz bu çalışmada, Eytâm Nezareti ve Sandığın çalışma usullerinden ziyade defterin analizi üzerinde durmaya çalışacağız.

²³ Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları”, 103-121.

²⁴ Çanlı, “Eytâm Sandıklarının Para Arzı (İdâne Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)”, 163-193.

²⁵ Mehmet Âkif Aydın, “Deyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/266-268.

²⁶ Çanlı, “Eytâm Sandıklarının Para Arzı (İdâne Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)”, 163-193.

²⁷ Eytâm sandıkları ve idâne defterleriyle ilgili çalışmalar şunlardır: Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 103-121.; Mehmet Çanlı, “Eytâm Sandıklarının Para Arzı (İdâne Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)”. *Tarihin Peşinde* 24 (2020), 163-193.; Mehmet Çanlı, “Tarihî Süreç İçerisinde Eytâm Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 9/3 (2020), 1301-1321.; Mehmet Çanlı, “Eytâm İdaresi Sandıkları (1851-1926)”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002).; Mehmet Çanlı - Veli İnanç, *Eytâm İdaresi Sandıkları ve Marmaris Uygulaması (1885 -1911)* (Marmaris Ticaret Odası, 2015).; Çiğdem Gürsoy, “Vasi Yönetiminden Eytâm Sandığına: Eytâm Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları”. 5/321-343. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018; Çiğdem Gürsoy, “Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma”, *Belgi Dergisi* II/9 (I 2020), 2082-2098.; Necla Kızıldağ, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytâm Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler”, *Osmanlı Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 6/11 (2020), 232-243.; Mehmet - Hilal Karavar, “1922-1924 Tarihli Eytâm Sandığı İdâne Defterine Göre Antalya Merkez Kazasının Finansal Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 34 (2021), 583-606.; Kenan Göçer, “Bankacılığımızda Tekâmül ve Emlak ve Eytâm Bankası”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 3/1 (ts.), 109-113.; Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLVIII/1 (2007), 1-46; Konuyla ilgili olarak sınırlı sayıda tez çalışması da yapılmıştır: İrfan Ünal, *167 Nolu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (1920-1926)* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).; Necla Kızıldağ, *Eytâm İdaresi ve 50 Nolu Eskişehir-Sivrihisar İdanat Sandığı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).; Sibel Aksungur, *1338-130 (1922-192) Antalya Eytam Sandığına mahsus İdane Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021).; Furkan Şahin, *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

1. 198 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (İdâne Defteri) İçeriği

Kadim Anadolu şehri olan Sivas'ın adlı, hukûkî, sosyal, ekonomik yapısını ortaya koyan en önemli kaynaklarından birisi olan Sivas Şer'iyye Sicil defterlerinden, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kayıtlarında sadece iki yüz kırk tane bulunmaktadır. Zaman içerisinde yer değiştirmeler, yangınlar vb. sebeplerle birçok şehrin arşiv evraki yok olduğu gibi²⁸ Sivas da bundan nasibini almıştır. Arşivde muhafaza edilen defterlerin birçoğunda su lekelerinin olması ve defterlerin alt sahifelerindeki izler yangın emaresini ortaya koymaktadır.

Çalışmaya esas olan 198 numaralı defter; 1895-1909 tarihleri arasındaki Eytâm İdâne kayıtları olup 116 sayfadır. İdâne Defterleri, Eytâm Sandığı'ndan borç alanların sözleşmelerinin toplandığı defterdir. 1851-1906 yıllarında bu sandıklardan borçlanan kişilere ait evraklar ve borç senetleri ve tahsilat bilgileri şer'iyye sicil defterlerinde karışık olarak bulunmaktadır. Mahkemelere göre değişiklik arz eden idâne kayıt defterleri 1906 Eytâm Nizamnamesi ile bir standarta bağlanmıştır. Bazı bölgelerde matbu şekli kullanırken, bazıları klasik forma devam ederek kâtipler vasıtasıyla elle tutulmuştur.²⁹ İncelediğimiz 198 numaralı Sivas Şer'iyye Sicil Defteri de klasik formda ve kâtip vasıtasıyla tutulmuş bir defterdir.

Defterin her sayfası üç bölümdür ve bir yetim için ayrılmış olup tüm işlemleri bu sayfada görülebilmektedir. Aynı yetimin parasından farklı kişilere borç verilmesi durumunda defterde her birine ayrı sayfa ayrılarak takip yoluna gidilmiştir. Rakes adlı Ermeni yetimin Eytâm sandığındaki parasından Abram isimli şahsa farklı tarihlerde iki defa borç verilmiş ve hesapları ayrı tutulmuştur.³⁰ Defterin sadece 112. sayfasında iki borç kaydı bulunmaktadır ve toplamda yüz on yedi kayıt mevcuttur. Yüz on yedi idâne kaydından bir tane Rum, altı tane Ermeni milletinden ve kalan kayıtlar ise Müslüman yetimlere aittir.

Üç bölümden oluşan kayıtların birinci bölümünde, vefat edenin ismi, borçlu, kefiller ve ipotek kaydı ve yetimlerin isimleri bulunmaktadır. Kaydın ikinci kısmında ise verilen borcun toplam yekûnu, borcun aslı, güzeşesi,³¹ idâne müddeti ve borcun verildiği tarih kaydı vardır. Üçüncü bölümde ise teslimat ve tahsilat ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bölüm borç kaydının en teferruatlı kısmını oluşturur. İkinci bölümdeki asıl borcun işlenen faizi güzeşte ile ifade edilirken bu bölümde ribh tercih edilmiştir. Borç tahsili tek seferde yapıldığı gibi birden fazla taksitle de yapılandırıldığından, idâne defterlerinin en teferruatlı kısmını oluşturur. Tahsilatlar aylık taksitler halinde ve yıllık olarak yapılabilmekteydi. Nizamnâme'ye göre; sandıkta kimlere ait malların bulunduğu pusulalar halinde listelenecektir.³² Borç alan kişi sandığa rehin veya kefil bildirdikten sonra, hangi yetimin

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Ülkü Dergisi* 29 (1935), 365-368.; Sivas Şer'iyye Sicil Defteri Kataloğu için bk. Ebubekir Sıddık Yücel, "Sivas Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1059-1079.

²⁹ Mehmet Çanlı, "Eytâm Sandıklarının Para Arzı (İdâne Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)", 163-193.

³⁰ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906) No: 198* (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7838), 81-82.; Yetimin aynı fakat borçluların farklı kişilerden oluştuğu birçok kayıt bulunmaktadır. *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 67; 69; 80; 83; 29; 33; 86; 87; 88; 23; 28; 36; 112; 100-104; 108.

³¹ Güzeşte: Tevzi defterlerinde kredi faizlerinde kullanılan bir terimdir. Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/336-337.

³² İncelediğimiz sicil defterinin ilk sayfasında böyle bir liste mevcuttur.

malından istifade edecekse o da bir pusula/borç senediyle kayıt altına alınacak ve faizle hâsıl olan fazlalık ise altışar aylık dönemlerde Eytâm Meclisi'nde hesaplanıp artışın durumuna göre anaparaya eklenecektir.³³ Cami-i Kebir mahallesinden Sarihatip-zâdelerden Sıbgatullah Efendi, Hüdaverdi oğlu Nuri Ağa'nın sulb-i sağır oğlu Mustafa'nın Eytâm Sandığı'nda bulunan parasından 3.182 kuruş borç almıştır. Borç senedindeki kayda göre; “*Medyûn-ı mûma ileyh Nûri Efendi tarafından sağır-i mezbûr Mustafa Efendi'nin nafakasına sarf olunmak üzere bâ-hüccet-i vasiyyet ve validesi Medîne Hatun'a nafaka..*” olarak aylık 200 kuruş vermesi kararlaştırılmıştır.³⁴ Kayıtlarda dikkati çeken bir husus da bazı eytâm borç kayıtlarının tahsilatlarıyla ilgili üçüncü kısmın bulunmamasıdır. Vefat, borç, kefiller, ipotek, yetim ismi, borç miktarı, güzestesi, idâne müddeti ve borç tarihi bulunmasına rağmen tahsilatla ilgili üçüncü kısmın bulunmadığı görülmüştür. Bu durum borç tahsilinde sıkı bir takibatın olmadığı izlenimini vermektedir. Ayrıca defterdeki idâne tarihleri de müteselsil gitmemektedir. Bu da borç senetlerinin ciltlenmesi esnasında tarih sıralamasına takip edilmediğini göstermektedir. İdâne tarihi 1323 / 1906 tarihli bir borç senedinden sonra 1320 / 1903 tarihli bir borç senedi gelebilmektedir.³⁵

Üçüncü bölümde borçla ilgili meydana gelen özel durumlarla ilgili hükümlere de rastlamaktayız. Yetim bir kişi rüşünü ispat ettiğinde mahkemeye müracaat ederek eytâm sandığı'nda bulunan parasını ribhiyle birlikte teslim alması bu bölümde hüküm olarak mevcuttur. Mehmet kızı Zekiye'nin babası 2 Şubat 1904 tarihinde vefat eder ve parası Eytâm Sandığı'nda muhafazaya alınır. Bu paradan aynı mahalleden komşusu Ömer-zâde Mehmed Ağa'ya 2.158 kuruş borç verilir. Zekiye 6 Ocak 1907 tarihinde rüşünü ispat ederek Eytâm Sandığı'ndaki parasını istediğinde erkek kardeşleri de mevcut olduğu için; “...li'z-zekeri misli hazzi'l-ünseyeyn..”³⁶ ayetinin hükmüne göre kendi sehmine düşen 889 kuruş ribhiyle birlikte üç şahidin huzurunda teslim edilir ve teslimat evrakı Eytâm Müdürlüğü mühriyle tasdik edilir.³⁷

Yine aynı bölümde birçok tahsilatta Eytâm Komisyonu'nun mührü ve veya komisyon üyelerinin tamamının zikredildiği hüküm kısımları da bulunmaktadır. İncelen defterde Sivas Eytâm Sandığı müdürlerinin Mehmed ve Mahmud Efendi isimlerinde iki kişi olduğunu görmekteyiz. Eytâm müdürüne her bir borç senedinde *yüzde beş hesabıyla ribh-i mülzemeden sehm* verilir. Ayrıca mahkeme harçları ve kâtibiyeye ücretleri de yine bu bölümde belirtilmiştir.³⁸ Eytâm Sandığı komisyon üyeleri ise şer'î hâkim başkanlığında, müftü, eytâm müdürü olmak üzere toplam altı üyeden oluşmaktadır.

Sivas Eytâm Sandığı Vali Mehmed Hurşid Paşa zamanında 17 Şubat 1873 tarihinde açılmıştır ve ilk müdürü ise Divitdâr Ahmed Ağa'dır.³⁹ Eytâm Nizamnâmesi'ne göre

³³ Eytâm Nizamnâmesi, *Düstur I. Tertip*, I, 276 vd.

³⁴ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 1.

³⁵ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 6-7.

³⁶ *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. En-Nisa 4/176. “*Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölüyor de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Kız kardeş ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Şaşırmanız için Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir*”.

³⁷ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 3.

³⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 1-2.

³⁹ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri, Şûrâ-yı Devlet*, 1782/2.

müdürler iki seneliğine atanır ve görev süresi bittiğinde ise nizamnâmede belirtilmiş olan usullere göre yeni müdür tayin edilir.⁴⁰

2. Borçluların Profilleri

Defterde Eytam Sandığı'ndan borç alanların profillerini gösterir tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Eytam Sandığı'ndan Borç Alanların Dağılımı

Borçlular	Meslek	Adı / Unvanı	Mahallesi	Sayfa
Yerli Aileler		Sarı Hatip-zâdeler / Abdurrauf Efendi b. Sıbgatullah Efendi	Camii Kebir	1
		Karaca-zâdeler / Tevfik Efendi b. Ömer Efendi	Camii Kebir	2
		Ecevid-zâdeler / Ebubekir Efendi	Şah Hüseyin	9
		Ecevid-zâdeler / Zehra Hatun oğlu Mustafa	Keçibula	40
		Ecevid-zâdeler/ Mehmed Tevfik Efendi b. Ömer Efendi	Hamurkesen	94
		Çini-zâdeler / Mustafa Ağa	Şah Hüseyin	18
		Çini-zâdeler / Şerif Ağa b. Mehmed Ağa	Şah Hüseyin	93
		Çerikci-zâdeler / Hafız Mehmed Rasih Efendi b. Osman Efendi	Oğlan Çavuş	41
	Ermeni Milletinden	Keşiş-zâdeler / Kapril veledi Kalost	Velid Bey	68
		Müteveli-zâdeler / Ali b. Abdullah	Tokmak Kapı	90
Lakaplı Aileler		Türkmen-zâdeler / Ahmed Efendi b. İbrahim Ağa	Çavuşbaşı	112
		Sağır Ömer-zâde / Mehmed Ağa b. Halil	Hamurkesen	3,24,92
		Sağır Ömer-zâde / Hoca Recep Efendi b. Mustafa Efendi	Dikilitaş	103
	Asker	Selam Ağa-zâde / Halid Efendi b. Müteveffa Mustafa Ağa	Hamurkesen	5
		Tatar-zâde / Hanife bnt. El-Hac Ebubekir	Abdülkerim	6
	Çömlekçi	Çömləkçioğlu / Salih b. Hacı Ahmed	Şah Hüseyin	15
		Şekeroğlu / Şeker Ahmed Oğlu Mehmed b. Ahmed	Şeyh Çoban	16
	Şekeroğlu/ Şeker Ahmed Oğlu Ali Ağa b. Ahmed	Şeyh Çoban	109	

⁴⁰ Eytâm Nizamnâmesi, *Düstur I. Tertip, I*, 277. Nizamnamenin altıncı maddesi de şöyledir: “Her memleketde emvâl-i eytâm müdürü nâmiyle ve kefilli bir me'mûr intihab olunub, arazi ve akâr ve emlâkden mâ-adâ yalnız satılacak tereke-i eşyasının kâffesine âid olan binde yirmi dellâliyeden on ikisi emvâl-i eytâm müdürüne ve beşi dellâle ve üçü hademe-i mahkemeye 'ta olunacaktır” şeklindeki kanuna 6 haziran 1879 tarihinde altıncı maddeye zeyl yapılarak; “...misilli emvâl-i eytâmın ribh-i mülzem makbuzundan gurusda bir parası dahî emvâl-i eytâm müdürüne ait olacaktır” şeklinde ilave yapılmıştır. Eytâm Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhafazası Hakkındaki Nizamnâme (ESSİMHN), *Düstur I. Tertip, IV* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299), Madde 6.

	Kalaycı	Kalaycıoğlu / Esma bnt. Ömer	Gök Medrese	19
		Göğdünlü-zâde / Hacı Ali Ağa b. Hacı Osman Ağa	Ali Baba	20,38
	Değirmenci	Setenci-zâde / Hasan Efendi b. İbrahim	Ali Baba	21
	Suyolcu	Suyolcuoğlu / İbrahim b. Ahmed	Şems-i Feraş	22,28,36
	Celep	Katircioğlu / Halil Ağa b. Lütfullah	Kayseri Kapı	23
		Altıkulaçoğlu / Seyfi Ağa b. Mehmed	Kayseri Kapı	23
		Tolikoğlu / Mehmed b. Hasan	Velid Bey	25
		Kürdoğlu / Fatıma bnt. Ömer	Hoca Ali Çavuş	26
		Ağvanidli / Hacı Mustafa Ağa b. Ahmed	Hacı Veli	30
		Cunbuloğlu / Ahmed Efendi b. Mehmed Derviş	Hamamardı	31
		Dandikoğlu / Halil Ağa b. Hasan	Üryan-ı Zimmi	35
	Ermeni Milletinden	Taviloğlu / Döğmeci Kapril veledi Mihayil	Kayseri Kapı	39
	Ermeni Milletinden	Arapgirli / Mardiros veledi Kerîç	Ali Baba	43
		Arapoğlu / Mehmed b. Halil	Mihr-i Vefa Nahiyesi	56
		Kırmızı Derviş / İsmail Hakkı	Hacı Veli	72
		Gök Seyidoğlu / Halil Efendi b. Ahmed Efendi	Velid Bey	76,85
		İnce Mehmedoğlu / Molla Osman b. Ömer	Velledin Köyü	77
		Bostanlı-zâde / Nail Efendi b. Hacı Ömer	Küçük Minare	83
	Din Görevlisi	Müezzîn-zâde / Abdullah Efendi b. Mehmed Efendi	Kayırcık	89
	Ermeni Milletinden	Parmaksızoğlu / Tatos Ağa veledi Taros	Üryan-ı Müslim	102
Göçmenler	Kars	Karlı Tahiroğlu Abdullah Ağa b. Tahir b. Hacı Mevlüd	Şah Hüseyin	4
		Karlı Kadioğlu Derviş	Demircilerardı	116
Kadın Girişimciler	İdâne kayıtlarında 23 tane kadın borçlu gözükmektedir. Sonuç kısmında bu konuyla ilgili bilgi verildiğinden, yekûn tutmaması için buraya isimleri tek tek yazılmamıştır.			
Esnaf	Tüccar	Fazıl Ağa-zâde Ahmed Efendi b. Fazıl Ağa	Dikilitaş	11, 106
	Gazinocu	Mütevelli oğlu Ali b. Abdullah		90
Din Adamları	Tarikat Şeyhi	Rifa'at dergâh-ı postnişini Şeyh Abdullah Efendi oğlu Şeyh Mehmed	Paşa Bey	28,98
	Tarikat Şeyhi	Şems-i Sivasî evladından Şeyh Hüseyin Efendi b. Şeyh Mehmed Efendi	Küçük Minare	33,80
Eğitimciler	Hat Muallim	Askerî Rüşdiye / Abdullah Efendi	Kösedere-i Müslim	74

	Maarif Başkâtibi	Malatyalı Tütüncü-zâde Naci Efendi	Velid Bey	87
Yargı Mensupları	Hazine Dava Vekili	Emin Kethüda-zâde Mehmed Efendi	Üryan-ı Müslim	115

Eytâm Sandıklarının piyasaya para arzında genel olarak; esnaf, tüccar, memur, ziraatla meşgul olanlar,⁴¹ ferik ve mirliva rütbesinde ordu mensupları⁴² ve normal vatandaşlar istifade etmekteydiler. Sandıktan borç alanların senetleri borç miktarları, güzeştesi/faiz ve toplam yekûnla birlikte ödeme esnasındaki genel yekûn olarak düzenlenmekteydi. Cami-i Kebir mahallesinden Karaca-zâde Tevfik Efendi Eytâm Sandığı'ndan 1.623 kuruş borç almıştır ve güzeştesi 194,35 kuruştur toplam olarak 1.818,35 kuruşluk borç senedi tanzim edilmiştir ki %12'lik bir faizle borç verildiği anlaşılmaktadır.⁴³

Çalışmaya esas teşkil eden idâne defterindeki borçlu profilini %30 ile yerli aileler, %19,6 ile kadınlar, % 2,5 ile esnaf, % 1,7 ile tarikat mensupları, %1,7 ile muallimler ve geri kalanını ise normal halk tabakasından kişiler oluşturmaktadır. Borçluların isimlerinin zikredildiği yerlerde kullanılan unvanlardan bazı meslek gruplarını görmekteyiz. Tatar-zâde, Çölmekçioğlu, Setenci-zâde, Suyolcuoğlu, Sabuncuoğlu, Kendirlioğlu bunlardan bazılarıdır. Ayrıca borç senetlerinde şehrin yerli ailelerinden Sarıhatip-zâde, Karaca-zâde, Ecevid-zâde, Çini-zâde, Çerikçi-zâde, Mütevellî-zâde gibi aile isimlerine de rastlamaktayız.

Borçlu profili içerisinde üç tane tüccar bulunmaktadır ki bunlardan ikisinin mesleği belirtilmemiş fakat bir esnafın mesleği gazinoculukla şeklinde yazılmıştır.⁴⁴ Eytâm Sandığı'ndan borç alanlardan toplum içerisindeki konumu itibarıyla önemli şahsiyetlere de rastlıyoruz. Paşa Bey mahallesi Rifaî Dergâhu postnişini Şeyh Mehmed Efendi,⁴⁵ Şems-i Sivasî evladından Şeyh Hüseyin Efendi,⁴⁶ Askerî Rüşdiye hat muallimi Abdullah Efendi,⁴⁷ Maârif Başkâtibi Malatyalı Tütüncü-zâde Naci Efendi,⁴⁸ Hazine dava vekili Kethüdâ-zâde Mehmed Efendiler.⁴⁹

Eytâm Sandıklarından borç alacak kişi borcuna karşılık kefil veya ipotek göstermek zorundadır. Borç senedinde *esâmi-i küfelâ ve merbûnat* kısmında kefil isimleri ve yahut ipotegin cinsi bulunmak zorundadır. Kefiller genelde üç kişiden oluşur. İlerleyen zamanlarda bunun ikiye düşürüldüğü de olmuştur.⁵⁰ İncelediğimiz defterde bir-üç kişi arasında kefil isimleri bulunmaktadır. Kefiller mahalle komşusu, aile fertleri ve sair şahıslardan olabilmekteydi. İpotekler maddî değere hâiz emtiadan olabildiği gibi taşınmaz mal cinsinden de olabilmekteydi. Oğlan Çavuş mahallesinden Tahir Bey-zâde Emir Paşa, Eytâm Sandığı'ndan aldığı 73 bin 180 kuruş borç karşılığında Taşköprü başında

⁴¹ Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdâne Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)", 163-193.

⁴² Milli Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, Fon: 110-9-1-3, 124/366.

⁴³ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 2.

⁴⁴ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 90.

⁴⁵ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 29, 98.

⁴⁶ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 33, 80.

⁴⁷ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 74.

⁴⁸ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 87.

⁴⁹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 115.

⁵⁰ Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdâne Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)", 163-193.

bulunan ve Emir Paşa Gazinosu olarak bilinen ticarethaneyi müstemilatı ile birlikte ipotek olarak göstermiştir.⁵¹

3. İdâne Müddetleri ve Tahsilat

Eytâm Sandığı'nda yetimlere ait paralar, para vakıflarında uygulanmış olan ve adına muamele-i şer'iyye denilen nemalandırma sistemine göre çalıştırılmaktaydı. Para belli bir vadede kefiller veya ipotek göstermek suretiyle idâne edilip vadenin sona erdiğinde ise belirlenmiş olan nemasıyla birlikte geri alınır.⁵² Bu işlemde vade müddetleri ve faiz oranlarında Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu mali buhrandan dolayı farklılık göstermekteydi.⁵³

Defterde idâne müddetinin bir-beş yıl arasında değiştiği görülmektedir. Borç senetlerinde Arapgirli Mardiros veledi Kerîç'in beş yıl vadeli⁵⁴ borcunun haricinde diğer ödemeler genelde bir ila 4 yıl arasında değişmektedir. Vadesi içerisinde borç tahsil edilemediği zaman, yeni bir vade tarihi belirlenebilmekteydi. Vade süresi geçen borçluya evvela ihbarname gönderilmektedir. Bu ihbarnamelerde tebliğ tebellüğ kayıtları da bulunmaktadır.⁵⁵ İhbarnameden sonra duruma göre vade sürelerinde anapara ve o güne kadar ribhiyle birlikte toplam ödemesi gereken miktar yeniden faizlenerek vade süresi uzatılmaktadır. Vade uzatımına gitmeyen borçlulara icra takibi başlatılmaktadır. Hakkında icra takibi yapılan dört borçlu kaydı bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi Ermeni vatandaş, bir diğeri Küçük Minare mahalle sakinlerinden, sonuncusu ise Rifai Dergâhı Postnişini Şeyh Mehmed Efendi'dir.⁵⁶

Ece mahallesinden Ahmet Ağa 25 Şubat 1903 tarihinde ödenmek üzeri aynı mahalleden Örecili Aşireti'nden Ahmed Ağa'nın yetimleri olan Fahrettin ve Mehmet Nuri'nin Eytam Sandığı'nda bulunan 1.032,28 kuruş nakdini %35 faizle üç yıl vadeyle borç alır. Vade tarihi dolduğu halde borç ödemesi yapılmadığı için 26 Şubat 1903 tarihinde kendisine ihbarname gönderilir. Bu arada yetimlerden Fahrettin Efendi iki sene sonra mahkeme kararıyla rüştünü ispat eder ve hissesine düşen miktarı faiziyle 702,9 para olarak teslim alır. Küçük kardeşinin hissesi için de 4 Şubat 1907 tarihli hüccet-i şer'iyye gereğince borcu 24 Şubat 1907 tarihinde yenilenerek vade uzatımına gidilir.⁵⁷ Aynı şekilde borcunu ödeme zorluğu çeken kişilerin sandığa olan borçları da *hüccet-i idâne* kaydıyla vade uzatımı yapılmaktadır.⁵⁸ Şah Hüseyin mahallesinden Çini-zâdelerden Şerif Ağa kendisine gelen ihbarname üzerine 1 Nisan 1907 tarihinde borcun vadesinin tecdidi için talepte bulunur ve idâne süresi uzatılır.⁵⁹

Eytâm Sandığı'ndan borç alanlar anaparayı altışar aylık eşit taksitlerle geri ödeme yaparlar. Vade süresine göre taksit ikiyle çarpılarak ödeme planı yapılır.⁶⁰ Fakat sandığın

⁵¹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 97.

⁵² Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", 103-121.

⁵³ Dönemin malî yapısı için bk., Şevket Kamil Akar, 1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, sosyal bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998).

⁵⁴ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 43.

⁵⁵ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 6, 9, 10, 12, 17-18, 20, 22-22, 25-27, 30, 32, 35, 39, 42, 70, 76, 82, 83, 87, 88.

⁵⁶ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 39, 42, 83, 88.

⁵⁷ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 7.

⁵⁸ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 29,36,76.

⁵⁹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 18.

⁶⁰ Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdâne Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)", 163-193.

amacı yetimin parasının değerlendirmesinden sorumlu olduğu gibi, aylık ve yıllık nafakasının teminiyle de yükümlüydü. Nafaka miktarları bu borç senetlerinin hülâsa kısmına kaydedilirdi. Kösedere-i Müslim mahallesinden Hüdaverdioğlu Nuri Ağa'nın oğlu Mustafa'ya 29 Aralık 1905, 24 Ocak 1907 ve 25 Şubat 1908 tarihlerinde yıllık 200 kuruş vasiyyet hüccetine göre validesi Medine Hatun'a teslim edilmiştir.⁶¹ Nafaka ödemesi anapara üzerinden ve ribhi de hesaplanarak verilirken, yekûn kısmından da kalan borç miktarının tenzili yapılmaktadır. Mustafa Efendi'nin sandıkta olan anaparası 3.182,23 kuruş ve ribhi ise 383,28 kuruştur ki %12 gibi bir faiz uygulanarak toplam borç 3.566,11 kuruş olmuştur. Yıllık yapılan 200'er kuruş nafaka ödemesi, yüzde beş üzerinden Eytâm Müdürü'nün sehmi olan 15,7 kuruş, sandığa ödenen 24,10 kuruş ve muhasebe harcı olan 48,20 kuruşun toplam 88 kuruş kesintiyle birlikte 2.874,11 kuruş sandıkta kalır ve tamamı Eytâm Müdürü Mahmud Efendi tarafından teslim edilir. Mustafa Efendi'nin Eytâm Sandığı'ndaki anaparası 4.805.23 kuruştur ve 1.623 kuruş da başka bir şahsa borç olarak verilmiş ve ikisinin de borç senedi tabii olarak ayrı ayrı tutulmuştur.⁶² Bu borç senedinin ilk kısmında hicri tarih olarak 27 Şaban 1323 / 23 Ekim 1905 şeklinde tarih düğülmüş iken, yıllık tahsilatlarda 18 Aralık 1881 tarihli irade ve 2018 referans numarasıyla aybaşı ödemelerde miladî tarih uygulamasına geçildiğinden Rumî takvim kullanılmıştır.⁶³

Eytâm Sandığı'nın vazifesi yetimlerin nakitlerini ekonomiye kazandırmakla birlikte sadece parasının değerini korumak ve artırmak değildi. Kendi ayakları üzerine duruncaya kadar olan sürede aylık veya yıllık nafakalarıyla birlikte kendi imkânlarıyla çözemedikleri problemleri de çözmekti. Şems-i Feraş mahallesinde ikamet ederken vefat eden Suyolcuoğlu Mehmed'in terekesi mahkeme tarafından tahrir edilir ve yetimlerin hisseleri ma'rifet-i şer' vasıtasıyla idâne olunur. Yetimlerin vasîsi Hesna Hanım tarafından Eytâm Sandığı'na yapılan müracaatta yetimin oturduğu evin tamir ve bakıma ihtiyacı olduğu beyan edilir. Yerinde yapılan keşifte ki keşif heyetinden birisi aynı mahalleden diğer ikisi farklı mahallelerden olmak üzere üç kişiden oluşmaktadır ve evin 500 kuruşluk bir tamire ihtiyacı olduğu tespit edilir. Şer'î hâkimin komisyon başkanlığında ve şehrin müftüsü ile birlikte altı kişilik heyet bu raporu tasdik eder ve Eytâm Nizamname-i Cedîdi'nin altıncı maddesine göre Hesna Hanım'a 500 kuruş teslim edilir.⁶⁴

Devlet yetimlerin mallarını muhafazada olabilecek durumları da göz önüne alarak kanunî düzenlemeler yapmakta ve gelişen durumlarda yeni kararlar alabilmektedir. Bunlardan bir tanesi de mücbir veya isteğe bağlı sebeplerle hane nakli yapmak durumunda kalan bir yetimin Eytâm Sandığı'nda olan parasının takibini haneyi nakletmiş olduğu mahallin Eytâm Müdürlüğü'ne nakledilmesidir. 17 Şubat 1870 tarihli Eytâm Sandıkları Nizamnamesi zeylinde; "*Bâliğ-i rüşd olmaksızın mahall-i âhere nakl-i hâne eyleyen yetimin hisse-i irâsiyyesi isbât-ı rüşd eyledikten sonra muvattın-ı cedîd ve kadîmi beyninde olan mahkemeler beyninde bi'l-muhâbere gittiği mahallin mahkeme-i şer'iyyesine irsâl ile orada*

⁶¹ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 1.

⁶² Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 2.

⁶³ Medyunların 1866 Sene-i Miladisinden Mukaddem Eytâm Sandıklarına Olan Düyûnat-ı Atikelere Hakkında Nizamname (MSMMESDAHN), *Düstur 1. Tertip, Zeyl 3.* (Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası, 1300), 187 vd.

⁶⁴ Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906), 22-23.; Keşif komisyonunun tuttuğu rapora göre evin tamiri için gerekli olan malzemeler şunlardır: İki araba saman 20 krş, 30 cerek 30 krş, Elli folluk 100 krş (Malzemenin cinsi okunamadı) sekizyüz adet 20 krş, kiremit 1200 adet 150 krş, Mıh 400 kıyye 60 kuruşu, ame ve dülger ücreti 10 krş., olmak üzere toplam 500 kuruştur.

muâmele-i şer'iyyesi icrâ olunur"⁶⁵ hükmüyle idâne olunan malı her durumda muhafaza altındadır. İlerleyen zamanlarda ise bu durumda olan yetimler için; "Müteveffâ-yı mezbûrun verese-i gâibeleriyle medyûn-ı mezbûrun ikâmetgâhları (Belde ismi) Sancağı'nda olduğundan Eytâm Nizamnâme-i Cedîdi'nin altmışıncı maddesi mücibince sancağı mezkûr Eytâm Meclisi ve Eytâm Müdürü ma'rifetiyle ale'l-husûs idâne ve istidâne muamelesi icrâ eylemek ve neticesi de bildirilmek üzere bâlâda murakkam mebâligin hâvi olduğu idâne hücceti fi tarihli karar üzerine (Tarih ve sayı numarası vardır) numaralı tahriratla livâ-i mezkûr niyabet-i şer'iyyesine gönderilmiş olduğundan ol vecihle kayd-ı mezkûr zîri tasdik kılınmıştır" şeklindeki mahkeme kararı ilgili kaza veya belde Eytâm Müdürlüğü'ne gönderilir. İncelenen idâne defterinde bu şekilde Mecidözü,⁶⁶ Kayseri,⁶⁷ Hafik,⁶⁸ Tonus,⁶⁹ Kangal⁷⁰ Eytâm Müdürlüklerine devredilmiş idâne kayıtları vardır.

3.1. İdâne Faiz Oranları

İslam Hukuku'na göre, ödünç olarak verilen bir emtia misliyle ödenmek durumundadır. Geri ödeme durumunda ödünç veren ve borçlu önceden belirlenen bir fazlalık talep edemez. Böyle bir fazlalık talebi durumunda riba/faiz kavramı şümulüne girer ve haramdır. Tüzel kişilik veya kurumsal borçlulukta da aynıdır hüküm değişmez. Fakat İslam hukuk tarihinde faize karşı çıkış yolları aranmış, birtakım usuller geliştirilmeye çalışılmıştır. Ödünç verilen nakitten bir miktar kâr sağlamak şeklindeki uygulamayla alınan fazlalığı meşru gösterme yoluna gidilmiş ve buna da hile-i şer'iyye denmiştir. Hukuk terimi itibariyle buna da muamele-i şer'iyye başta olmak üzere murabaha usulü, murabaha-i mer'iyye, devr-i şer'î gibi isimler verilmiştir. Bu yoldan elde edilen kazanca da ribh (kâr), nema, güzeşte, ribh-i mülzem, ribh-i şer'î, ribh-i mülzem-i şer'î gibi isimler verilmiştir. İlerleyen zamanlarda da bu türden muamelelerde elde edilen kazanç faiz diye isimlendirilmiş ve bunun adına da ilzâm-ı ribh, istibah gibi isimler verilmiştir.⁷¹ Bununla alakalı olarak Ali Haydar Efendi Mecelle şerhinde 37. Meselede şöyle demektedir: "Yüzde ne miktar ribh ilzâm olunmasına taraf-ı sultânide müsâ'ade buyrulmuş ise, ancak ol miktar ribh ilzâm olunabilip ziyâdesi ilzâm olunamaz. Olunsa bile iş mahkemeye düştüğünde ziyadesiyle hükmedilemez. Zamanımızda yüzde dokuzdur" demektedir.⁷²

⁶⁵ Eytâm Nizamnâmesi, *Düstur I. Tertip*, I, 281.

⁶⁶ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 12.

⁶⁷ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 15.

⁶⁸ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 30.

⁶⁹ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 44, 46, 58, 65.

⁷⁰ *Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906)*, 47, 51, 54, 57, 59, 60, 61, 62, 64.

⁷¹ Beşir Gözübenli, "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme", *Vakıf Haftası Dergisi* 11 (1994), 56-57.

⁷² Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 3/2043. Osmanlı Devleti muhtelif zamanlarda Murabaha Nizamnameleri düzenleyerek borçlanmalardaki faizlerle ilgili emirler yayımlamaktaydı. 31 Ekim 1885 tarihli ve sekiz maddeden oluşan nizamnamede; iş bu nizamnamenin târîhi neşrinden itibaren her nev'-i müdâyenât-i âdiye ve ticariye faizinin hadd-i a'zamı senevî yüzde dokuz olarak ta'yin kılınmıştır denmektedir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Osmanlı Arşivleri, *HR.HMŞ.İ.ŞO.*, 97-21.; Ayrıca Murabaha Nizamnameleri için bk., Mehmet Akif Berber, *From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in The Late Ottoman Empire* (İstanbul: Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 58-69.

Sandığın faiz uygulaması 1851 tarihli Eytâm Nizamnamesinde yıllık onu on bir buçuk hesabıyla yani %15 faizle istirbah edilerek işletilecektir. Bu mümkün olmadığı takdirde ise sarrafların kumpanyasına veya dürüst ve sağlam esnafa daha düşük oran olan kesesi 5 kuruş (%12) ribhle yetimin hakkını muhafaza ederek verilmesinin caiz olduğu belirtilmiştir.⁷³ I. Meşrutiyetin ilanından sonra bu faiz oranı üç yıllığına %9 oranına çekilmiştir.⁷⁴

1906 tarihli tadil edilen Eytâm Nizamnamesi'ne göre faiz oranlarında bir rakam belirtilmemiş tamamen arz talep doğrultusunda müdürlükler serbest bırakılmıştır.⁷⁵ İncelediğimiz defterde güzeşte oranlarında %9 ila %59 oranında yüksek faiz oranını görmekteyiz. Aynı yıl içerisindeki idâne kayıtlarının faiz oranlarında da değişik uygulama yapıldığı olmuştur. Anapara 1.620 kuruş olan bir borçlanmada 1900 tarihinde %59,8 gibi yüksek oranda faiz uygulanırken, 1905 tarihli iki borç kaydında %11 ve % 23,9 şeklinde faiz uygulaması bulunmaktadır. İdâne defterindeki faiz uygulamalarının kıyasının yapılabilmesi için defterde bulunan borç miktarları ve faiz cetveli aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2: 1895-1909 Tarihli İdâne Kayıtları ve Faiz Oranları

Umum Yekün	Aslı	Güzeştesi	%	Tarih
Kuruş / Para	Kuruş	Para /Kuruş		
6.548,19	5.156,19	1.392,00	26,9	7 S 1312 / 10 Ağustos 1894
8.56,4	688,4	168,00	28	5 Ra 1313 / 26 Ağustos 1895
3.548,29	2.607,28	936,00	35,8	17 Ş 1313
7.84,00	5.86,00	198,00	33	7 B 1313
6.291,15	4.671,15	1670,00	35	18 R 1313
2.933,1	2.365,17	567,24	23,9	12 L 1313
5.200,00	3.978,19	1.221,21	30	10 Za 1313
5.251,25	4.041,25	1.210,00	29,9	12 Za 1313
1.5646,00	1.2045,17	3.600,23	29,8	29 Za 1313
467,20	377,7	90,26	23,8	7 Z 1313
1.964,30	1.584,24	380,6	24	28 Z 1313
16.515,33	12.144,16	4.371,30	35,9	29 Ş 1313
4.572,00	3.650,10	921,30	25	19 Za 1313
1.260,00	1.000,00	360,00	36	17 Ra 1313
606,32	466,32	140,1	30	27 Ca 1314 / 3 Kasım 1896
1.036,14	797,10	239,4	30	14 Ra 1314
1.018,24	783,22	231,2	29,5	7 ca 1314
1.829,00	1.475,00	354,00	24	24 S 1314
772,10	595,10	177,00	29	5 Ca 1314
1.2452,13	9.647,38	2804,15	29	25 Ra 1314

⁷³ Eytâm Nizamnâmesi, *Düstur I. Tertip*, I, 271-272.

⁷⁴ Karavar, "1922-1924 Tarihli Eytam Sandığı İdâne Defterine Göre Antalya Merkez Kazasının Finansal Durumu", 583-606.

⁷⁵ Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamnâme (UEESİHTKN), *Düstur I. Tertip Cilt 8* (Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1943), Madde 43.

435,20	320,13	110,20	34	19 M 1314
3.198,3	2.384,15	818,00	34	27 L 1314
794,94	610,36	182,10	29,8	11 Ca 1314
872,872	640,00	230,00	35,9	19 M 1314
1.704,00	1.549,20	154,20	9,9	18 Za 1314
1.716,00	1.144,00	572,5	50	27 B 1314
1.758,3	1.352,19	405,20	29,9	13 Ra 1314
62.828,00	48.328,24	14.400,16	29,7	29 M 1314
1.354,29	1.042,00	312,24	29,9	3 ca 1314
6.687,26	5.144,14	1.543,12	29,9	7 C 1314
1.012,20	745,20	268,00	35,9	5 M 1314
2.068,24	1.590,16	478,8	30	7 M 1314
760,9	559,00	201,9	36	1 M 1314
31.413,3	24.124,30	7.249,00	30	1 S 1314
1.432,4	1.269,4	154,00	12	1 M 1314
2.439,2	1.800,8	562,34	31	Z 1314
1.789,28	1.376,20	400,18	29	5 C 1314
11.578,23	8.906,24	2670,39	29,9	2 M 1315 / 3 Haziran 1897
1.875,00	1.579,00	286,00	18	29 Z 1315
2.014,14	1.678,30	335,00	19,9	23 Z 1315
897,00	749,00	148,00	19,7	17 Z 1315
3.686,10	2.835,23	850,27	29,9	5 M 1315
3.203,26	2.951,26	252,30	8,5	1 M 1316 / 22 Mayıs 1898
1.090,00	1.000,00	090,00	9	15 Z 1317 / 18 Mayıs 1899
1.226,15	1.124,15	102,00	9	23 Ş 1317
2.590,20	1.620,20	970,00	59,8	26 L 1317
763,00	700,00	62,00	8,8	7 M 1317
861,4	790,00	71,4	9	10 B 1317
8081,4	6.849,4	1.232,00	17,9	21 B 1317
1.590,28	1.348,28	242,00	17	16 B 1317
1.270,00	842,00	425,00	45	25 L 1318 / 15 Şubat 1901
2.098,18	1.691,20	405,00	23,9	23 L 1319 / 2 Şubat 1902
7.662,00	6.180,00	1.472,00	23,8	24 S 1319
5.329,00	4.299,00	1.030,00	23,9	14 Sa 1319
1.528,16	1.232,24	295,32	23	18 N 1319
8.993,36	7.253,36	1.740,00	23	17 S 1319
1.307,22	1.054,20	253,2	24	17 S 1320 / 26 Mayıs 1902
1.792,28	1.318,7	474,20	35,9	7 R 1320
1.404,18	1.032,28	371,30	35	27 Z 1320
2.972,18	2.493,00	299,00	11,9	16 S 1321 / 14 Mayıs 1903
1.3895,12	9.388,36	4506,16	47	7 Ş 1321

1.743,00	1.325,00	318,00	24	16 Ş 1321
2.676,7	2.158,11	517,36	23	15 Za 1321
6.756,4	3.967,32	1.788,12	45	18 Ca 1321
2.222,00	1.640,00	582,00	35	4 S 1322 / 20 Nisan 1904
1.360,00	1.000,00	360,00	36	16 B 1322
1.694,10	1.245,30	448,20	35,9	9 Za 1322
2.114,39	1.555,78	559,32	35,9	10 N 1322
2.129,29	2.301,39	828,00	35,9	18 R 1322
1.423,33	1.157,13	277,20	23,9	15 Ra 1322
2.014,20	1.624,30	389,30	23,9	10 S 1323 / 16 Nisan 1905
3.566,10	3.182,23	383,28	12	27 Ş 1323
1.818,35	1.623,00	194,35	11	27 Ş 1323
1.261,16	927,26	333,30	35	29 Z 1323
1.3609,22	9.970,00	3629,33	36	29 Ra 1324 / 23 Mayıs 1906
2.792,00	2.493,00	299,00	11,9	14 za 1324
769,29	781,29	168,00	21,5	29 Ca 1324
942,24	692,9	249,15	35,9	20 Z 1324
2.240,00	2.000,00	240,00	12	27 Z 1324
2.572,00	2.296,20	275,20	35,9	27 Z 1324
7.704,9	7.677,36	826,13	10,7	6 Z 1324
1.590,2	1.420,3	170,00	11,9	5 M 1325 / 18 Şubat 1907
1.457,26	1.071,26	385,30	35,9	6 M 1325
1.971,00	1.878,00	93,5	4,9	29 M 1325
41.133,10	30.245,3	10.777,7	35,6	28 M 1325
2.446,18	1.972,35	473,00	23,9	10 S 1325
4.785,30	2.785,30	00		17 S 1325
1.929,00	1.722,20	206,00	11,9	27 Ca 1325
5.091,17	4.242,35	848,22	20	10 Ş 1325
764,20	637,20	127,00	19,9	25 L 1325
313,12	208,36	104,16	49,9	17 Ra 1325
2.397,7	1.762,36	634,10	35,9	15 Ra 1325
9.160,00	6.735,35	2.424,00	35,9	7 Ra 1326 / 9 Nisan 1908
70.760,25	73.180,00	7.580,28	10	27 Ca 1326
6.387,00	5.150,00	1.236,00	24	17 L 1326
5.440,00	4.000,00	1.440,00	36	15 N 1326
3.216,00	2.800,00	336,00	12	10 Z 1326
5.040,00	4.500,00	540,00	12	6 Z 1326
4.257,00	3.800,00	456,00	12	27 Za 1326
2.352,00	2.100,00	252,00	12	29 Za 1326
2.240,00	2.000,00	240,00	12	1 Z 1326
4.256,00	3.800,00	456,00	12	4 Z 1326

6.783,00	4.980,4	1.799,36	36	2 Ca 1326
2.352,00	1.729,20	622,20	38,9	13 Ra 1326
10.263,00	7.545,00	2.718,00	36	19 Ra 1326
17.631,7	12.964,6	4.697,00	38,5	10 S. 1326
1.423,00	1.048,00	375,00	35,7	1 B 1326
1.299,24	955,32	343,00	35,9	3 Ca 1326
961,00	857,20	103,30	12	10 Ca 1326
1.122,20	825,20	297,00	35,9	17 Ca 1326
1.911,38	1.707,17	203,20	11,9	24 M 1327 / 15 Şubat 1909
1.297,00	1.046,00	251,00	23	19 Za 1327
1.3750,10	10.113,10	3.637,00	35,9	19 S 1327
892,00	758,00	243,00	32	7 Ş 1327
3.806,24	2.799,00	1.007,24	35,9	2 Za 1327
605.016,7	487.283,6	126.229,2	20,86	TOPLAM

Yukarıdaki tabloya göre idâne faiz ortalamaları şöyledir: 1894 yılı %26, 1895 yılı % 29, 1897 yılı %23,9, 1898 yılı, %8,5, 1899 yılı %9, 1901 yılı, %45, 1902 yılı %23,5 ve 31,6, 1903 yılı %30,78, 1904 yılı % 30,78, 1905 yılı %20,4, 1906 yılı %23,5, 1907 yılı %25,8, 1908 yılı %25,6, 1909 yılı %27,7 olarak gerçekleşmiştir. Tabloya bakıldığında 487 bin 283 kuruş 6 para gibi bir oran piyasaya arz edilmiş ve 126 bin 229 kuruşla %20,86 faiz getirisi olmuştur.

Borç senetlerinde bulunan ve tahsilatlarla ilgili üçüncü bölüm olan, borçluların taksitleri ve tahsil edilen veya edilemeyen, vadesi uzatılan ve faiz oranları yeniden belirlenenleri açıklayan kısım sadece on beş kayıta bulunmaktadır. Defterde bulunan doksan iki kaydın sadece borç ve kayıt miktarları ve borçlular ve kefil ve ipotekleri ile ilgili kayıt mevcuttur. Borç tahsillerinin yapıp yapılmadığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Borç senetlerin tamamında bilinen formata uygun olarak umum yekûn, aslı, ribhi, tarihi, mülahazat gibi alanlar mevcut olmasına rağmen miktarlar işlenmemiştir.

Tablo 3: 1895-1909 Tarihli İdâne Tahsilat Kayıtları

Umum yekûn	Aslı	Ribhi	%	Tarih
Kuruş / para	Kuruş/Para	Para /kuruş		
6488,19	5156,19	1332	25,8	7 Sa 1312 / 10 Ağustos 1895
868,20	800	69,20	8,65	15 Z 1317 / 18 Mayıs 1899
3566,11	3182,23	383,28	12	16 Ks 1321 / 29 Ocak 1906
889,36	717,11	172,25	24	15 L 1324 / 2 Aralık 1906
1817,35	1623	194,25	11,9	21 Za 1324 / 6 Ocak 1907
2240	2000	240	12	27 Z 1324 / 11 Şubat 1907
1743	1325	310	23	22 Ra 1325 / 5 Mayıs 1907
430,20	320	110,20	34	28 Ca 1325 / 9 Temmuz 1907
957,09	701,29	255,20	36	21 Ş 1325 / 29 Eylül 1907
12609,22	9970,19	3639,03	37	21 Ş 1325
897	749	148	19,75	12 Ks 1323 / 26 Ocak 1908
1295	1055,20	240,20	22,7	28 Nisan 1324 / 11 Mayıs 1908

7545	3967,20	1788	45	1 Ra 1326 / 1 Haziran 1908
3049	2492	556	22,3	20 Şubat 1324 / 5 Mart 1909
10113,10	9288,26	724,10	7	19 S 1327 / 12 Mart 1909
54507,82	43346,67	10161,71	18,64	Toplam

İdâne defterinin ilk kısmını teşkil eden borç senetleriyle, tahsilatların bulunduğu mülhaza kısmındaki rakamlarda iki idâne kaydının haricinde tüm oranlar birbiriyle uyumlu haldedir. İki kayıta ise %1'lik bir sapma vardır ki, bu da küsuratlardan kaynaklanan bir durumdur. Sapmaların olduğu kayıtlar tablo içerisinde koyu renkle belirtilmiştir.

Sonuç

Yetimlik insan topluluğunun bulunduğu her yerde var olabilen bir vakıadır. Yetimler rüşt yaşına gelinceye kadar hayatta kalabilmek için bir koruyucuya ve reşit hale geldikten sonra da işe ve ibatesi için maddî kazanca ihtiyacı vardır. İnsanın babası veya annesi vefat ettiğinde miktarı ne olursa olsun bir miras bırakabilmektedir. Bırakılan bu miras emin ellerde olmazsa yetim kalan kişinin mağduriyet yaşaması kaçınılmazdır. İslam daha ilk andan itibaren insanın yaşam hakkı konusunda ciddi kurallar getirmiştir. Bunlardan birisi de yetimin korunması ve haklarının muhafaza edilmesidir.

Osmanlı Devleti 19. asrın ortalarında yetim haklarının muhafazası için Eytâm Nezareti gibi bir kurum kurarak yetimlerin mallarını devlet koruması ve garantisine almıştır. Bu müessesede yetimin aynı ve nakdi malları tespit edildikten sonra paraya çevrilmesi gereken miktar rayiciyle satılıp kurulan sandıkta parası muhafazaya alınıp yapılan kanuni düzenlemelerle de piyasaya arz edilmek suretiyle mevcut nakdin alım gücünün azalması önüne geçilmeye çalışılmıştır. Başta esnaf teşkilatı ve devlet olmak üzere sonra da halktan talep edenlere belirli oranlarda faizle yetimin parasının ekonomide kullanılması sağlanmış, hem yetimin parası ekonomi içerisinde değerlendirilmiş ve hem de borçlu olan şahısların ekonomik sıkıntıları giderilerek paranın piyasada para dolaşımını sağlanmıştır.

Eytâm Nezareti oluşturuluncaya ve kurumsal anlamda zorunlu olarak tutması gereken defterler vasıtasıyla para akışını takip edinceye kadar geçen sürede bu işleyişi şer'iyeye sicil defterlerinde görmekteyiz. İşte 1895-1900 tarihli Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri de eytam idâne kayıtlarından oluşan bir defterdir. Eytâm Sandıklarının kuruluş amaçlarında yetimlerin paralarının finans çevrelerinde kullanılarak ekonominin içerisinde nemalandırılması amaçlanmıştır. Defterde bulunan borçlu kayıtlarında ekonomiyle doğrudan ilgili olanlar %2,5 gibi bir oranda kalmıştır. Sandığın çalışma prensiplerinde yetimin malının istirbah edilerek artırılması ve borç verirken de güvenilir ve geri dönüşümü mümkün olacak kişilere verilmesi gibi bir temel şart vardı. İdâne kayıtlarındaki borçlulardan %30 oranında Sivas'ın yerli ailelerinin oluşturuyor olması esnaf grubu ismi zikredilmese de bunlar içerisinde finansla uğraşan kitlenin olduğu ihtimalini aklımıza getirmektedir. Aynı şekilde çölmekçi, setenci, sabuncu oğulları gibi bir meslek grubu unvanları kullanan borçluların da bulunması şahısların kendilerine nispet edilen mesleklerle uğraşıyor olabile ihtimalini güçlendirmektedir. İdâne kayıtlarında %19,6 oranında kadın borçluları görmekteyiz. Ondokuzuncu asır kadın girişimcilerin sayılarının arttığı ve ekonominin bizzat içerisinde bulunduğu bir dönemdir. Bu dönemde hamam işletmecisi, terzi, basmacı, değirmenci, tülbentçi, sütçü vb. iş kollarında

buldukları bilinmektedir. Kadınlar bir meslek grubunun fiili üyesi olabildiği gibi evde halı, kilim, dokuma tezgâhlarıyla ekonomik faaliyetlerde bulunabilmekteydi. Borç kayıtlarında %44,5 oranında herhangi bir meslek veya meslek grubunda olabileceği hakkında fikir sahibi olamadığımız bir tabaka bulunmaktadır. Bu oran içerisinde bulunan kişilerin de faizle aldıkları bir parayı geri ödemeyi taahhüt etmeleri gelir getiren bir uğraşlarının olmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü Eytâm Sandığı ihtimale bırakmadan gerek ipotek ve gerekse kefiller vasıtasıyla yetimin malını garantili bir şekilde borç vermektedir. İhbarname gönderildikten sonra icra takibi başlatılan borçluların bulunması buna örnektir. Çalışmaya konu edindiğimiz idâne defteri teminatlı idâne defteri formunda düzenlenmediği içindir ki şehrin ekonomik yapısıyla ilgili çok net bilgiler barındırmamaktadır. Yüz on yedi tane borç kaydından sadece onaltı adedinde sınırlı bilgiler bulunmakta ve bunlar da genel itibariyle nakl-i hane etmiş olan yetimler veya rüştünü ispat etmiş olanların hüccetleriyle alakalı bilgiler barındırmaktadır.

Eytam Nizamnamesi ve Murabaha Nizamnâmelerinden yıllık faiz oranları belirlenmiş olmasına rağmen ilerleyen tarihlerde serbest bırakılması neticesinde faiz oranlarının %9'dan % 49'lara kadar çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum da ekonomik anlamda o dönemde büyük dalgalanmalar olduğunun da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kaynaklar | References

- Akar, Şevket Kamil. *1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, sosyal bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Aksungur, Sibal. *1338-130 (1922-192) Antalya Eytam Sandığına mahsus İdane Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Arı, Abdüsselam. "Yetim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/501-503. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Deyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/266-268. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Berber, Mehmet Akif. *From Interest to Usury: The Transformation of Murabaha in The Late Ottoman Empire*. İstanbul: Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Çanlı, Mehmet. "Eytam İdaresi Sandıkları (1851-1926)". *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 14/57-73. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Çanlı, Mehmet. "Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Sandıklardan Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)". *Tarihin Peşinde* 24 (2020), 163-193.
- Çanlı, Mehmet. "Tarihî Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 9/3 (2020), 1301-1321.
- Çanlı, Mehmet - İnanç, Veli. *Eytam İdaresi Sandıkları ve Marmaris Uygulaması (1885 -1911)*. Marmaris Ticaret Odası, 2015.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Murâbaha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/148-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- (EN), Eytâm Nizamnâmesi. *Düstur I. Tertip, I*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289.
- (ESSİMHN), Eytâm Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhafazası Hakkındaki Nizamnâme, *Düstur I. Tertip, IV*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1299.
- Göçer, Kenan. "Bankacılığımızda Tekâmül ve Emlak ve Eytam Bankası". *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 3/1, 109-113.
- Gözübenli, Beşir. "Mefkûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/353-356. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gözübenli, Beşir. "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme". *VakıfHaftası Dergisi* 11 (1994), 51-72.
- Gürsoy, Çiğdem. "Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma". *Belgi Dergisi* II/9 (I 2020), 2082-2098.
<https://doi.org/10.33431/belgi.613732>
- Gürsoy, Çiğdem. "Vasi Yönetiminden Eytam Sandığına: Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları". 5/321-343. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Kızıldağ, Necla. *Eytâm İdaresi ve 50 Nolu Eskişehir-Sivrihisar İdanat Sandığı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

- Kızıldağ, Necla. “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytâm Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler”. *Osmanlı Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 6/11 (2020), 232-243.
<https://doi.org/10.21021/osmed.788905>
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Köse, Saffet. “Lakît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Mehmet - Karavar, Hilal. “1922-1924 Tarihli Eytam Sandığı İdane Defterine Göre Antalya Merkez Kazasının Finansal Durumu”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 34 (2021), 583-606.
- (MSMMESDAHN, Medyunların 1866 Sene-i Miladisinden Mukaddem Eytam Sandıklarına Olan Düyûnat-ı Atikelerine Hakkında Nizamname, *Düstur 1. Tertip, Zeyl 3*. Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası, 1300.
- Özcan, Tahsin. “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 103-121.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1777-1781) No: 1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7693.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1781-1787) No: 2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7694.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1798-1802) No: 6. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7698.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1802-1805) No: 7. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7699.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1821-1823) No: 12. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7705.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1827-1829) No: 15. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7707.
- Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906) No: 198. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d., 7838.
- Şahin, Furkan. *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Tekâlîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Şer'i Mahkeme Sicilleri”. *Ülkü Dergisi* 29 (1935), 365-368.
- (UEESIHTKN), Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamnâme. *Düstur 1. Tertip Cilt 8*. Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1943.
- Ünal, İrfan. *167 Nolu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (1920-1926)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yazıcı, Nesimi. “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLVIII/1 (2007), 1-46.
- Yücel, Ebubekir Sıddık. “Sivas Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1059-1079.
<https://doi.org/10.18505/cuid.439599>

EK-2

Sivas Şer'iyye Sicil Defteri (1897-1906) No: 198. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, MŞH.ŞSC.d..7838. s2.

اشقی و قیامت اشقی مدیون اشقی کفایت و موقوفات اشقی نسیان

کور در راه مسلم حکم کردن حمل و بزرگ جامه کبر و کلاه کردن قوه جزا و جامه کبر و کلاه کردن قوه جزا و جامه کبر و کلاه کردن قوه جزا و
 اولی نوری اندرز بن سلمان توضیح اندرز بن سلمان ابن عواذ صلیب صبر ایلی وطن

ملاحظیات ملاحظیات ملاحظیات

۱۸۱۷ ۴۰ ۱۶۷۴ ۱۹۴۵ ۱۹۴۵

اشقی نسیان اشقی مدیون اشقی کفایت و موقوفات اشقی نسیان

عمده کور اصل رجوع رجوع
 در غرض در غرض در غرض در غرض

۱۸۱۷ ۴۰ ۱۶۷۴ ۱۹۴۵

صید زار اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 رتبه لیسک اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 الکلیت اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 بر وجه اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 انقضا اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 بر وجه اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 بر وجه اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان

۱۸۰۸ ۰ ۱۶۷۴ ۱۸۵۰
 ۱۷۰۰ ۰ ۱۶۷۴ ۰۷۰
 ۱۶۷۴ ۰۷۰ ۰۷۰
 ۱۶۷۴ ۰۷۰ ۱۵۸۵

اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان

اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان
 اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان اشقی نسیان

